

INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILISHDA XALQARO TASHKILOTLARNING ROLI VA SAMARADORLIGI

Qurambayev Sardor

Urganch davlat tibbiyot instituti

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18582599>

Annotasiya. Mazkur maqolada inson huquqlarini himoya qilishda xalqaro tashkilotlarning roli va samaradorligi tahlil qilinadi. Unda xalqaro standartlarni shakllantirish, monitoring mexanizmlari hamda amaliy himoya choralarining ahamiyati ochib beriladi.

Shuningdek, xalqaro tashkilotlar faoliyatining kuchli va zaif jihatlari misollar asosida yoritilib, ularning milliy huquq tizimlariga ta'siri baholanadi.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, xalqaro tashkilotlar, xalqaro huquq, monitoring mexanizmlari, huquqiy himoya.

Bugungi globallashuv sharoitida inson huquqlarini ta'minlash va himoya qilish masalasi xalqaro hamjamiyat oldida turgan eng muhim ustuvor vazifalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ijtimoiy-siyosiy munosabatlarning murakkablashuvi, qurolli nizolar, migratsiya jarayonlarining kuchayishi, shuningdek, raqamli makonning kengayishi inson huquqlariga bo'lgan tahdidlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Shu bois inson huquqlarini faqat milliy darajada emas, balki xalqaro miqyosda muvofiqlashtirilgan mexanizmlar orqali himoya qilish zarurati tobora ortib bormoqda.

Mazkur jarayonda inson huquqlarini himoya qilishga ixtisoslashgan xalqaro tashkilotlar muhim institutsional rol o'ynaydi. Ular xalqaro huquq normalarini ishlab chiqish, davlatlar tomonidan qabul qilingan majburiyatlarning bajarilishini monitoring qilish hamda huquqbuzarlik holatlarining oldini olishga qaratilgan mexanizmlarni shakllantirish orqali inson huquqlarining real ta'minlanishiga xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, xalqaro tashkilotlarning inson huquqlarini himoya qilishdagi o'rni, vakolatlari va amaliy samaradorligini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu mavzu inson huquqlari sohasidagi zamonaviy yondashuvlarni chuqur anglash, xalqaro tajribani baholash va milliy huquqiy tizimni takomillashtirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Inson huquqlarini himoya qilish tizimi tarixan davlatlarning ichki ishi sifatida ko'rilgan bo'lsa-da, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab bu masala tobora xalqaro huquqning markaziy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bugungi kunda inson huquqlarini ta'minlashda xalqaro tashkilotlar, avvalo, uch yo'nalishda muhim rol o'ynaydi: 1. xalqaro standartlarni yaratish va rivojlantirish, 2. monitoring va baholash mexanizmlarini yuritish, 3. amaliy himoya va tiklash (remedial) choralarini qo'llab-quvvatlash. Ushbu funksiyalar o'zaro bog'liq bo'lib, inson huquqlarining faqat qog'ozdagi norma emas, balki real ijtimoiy amaliyotga aylanishiga xizmat qiladi.

Birinchi yo'nalish xalqaro standartlar - inson huquqlari bo'yicha "umumiy mezonlar"ni belgilab beradi. Bu borada Birlashgan Millatlar Tashkiloti doirasida qabul qilingan hujjatlar global normativ poydevor vazifasini o'taydi. Masalan, fuqarolik va siyosiy huquqlar, iqtisodiy-ijtimoiy huquqlar, bolalar, ayollar, nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlariga oid xalqaro shartnomalar davlatlar zimmasiga aniq majburiyatlar yuklaydi. Bu hujjatlarning amaliy ahamiyati shundaki, ular milliy qonunchilik va siyosatni inson huquqlariga moslashtirishda "yo'l xaritasi" bo'lib xizmat qiladi.

Misol tariqasida, ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat munosabatlari yoki kamsitmaslikka doir normalar ko'plab mamlakatlarda aynan xalqaro standartlar asosida yangilanib borgan.

Ikkinchi yo'nalish monitoring xalqaro tashkilotlar samaradorligini belgilovchi eng muhim mezonlardan biridir. BMTning inson huquqlari tizimida monitoringning ikki asosiy instrumenti bor: shartnoma organlari (treaty bodies) va Inson huquqlari kengashi doirasidagi jarayonlar. Shartnoma organlari davlatlarning davriy hisobotlarini ko'rib chiqadi, tavsiyalar beradi va ayrim hollarda individual murojaatlarni ko'rib chiqish mexanizmlariga ega. Masalan, davlat "qiynoqlarga qarshi kurash", "bolalar huquqlarini ta'minlash" yoki "kamsitishni bartaraf etish" bo'yicha o'z majburiyatlarini qanday bajarayotgani hisobotlar orqali tahlil qilinadi. Bu jarayonning kuchli tomoni muammo va bo'shliqlarni xalqaro ekspertlar darajasida aniqlab, davlatga aniq tavsiyalar berilishidir. Amaliy misol sifatida, ko'plab davlatlarda aynan shunday tavsiyalar natijasida tergovdagi shaxslarning huquqlarini himoya qilish, advokatdan foydalanish kafolatlari, bolalarga nisbatan zo'rvonlikka qarshi milliy dasturlar yoki nogironligi bo'lgan shaxslar uchun infratuzilmani moslashtirish kabi yo'nalishlarda islohotlar jadallashgan.

Shuningdek, inson huquqlari kengashining muhim mexanizmi sifatida Umumiy davriy ko'rib chiqish (UPR) alohida e'tiborga loyiq. UPRning o'ziga xosligi shundaki, unda barcha davlatlar navbatma-navbat ko'rib chiqiladi va boshqa davlatlar, ekspertlar hamda fuqarolik jamiyati vakillari tavsiyalar kiritadi. Bu jarayon "xalqaro bosim" emas, balki "xalqaro hamkorlik" formatida bo'lgani uchun ko'plab mamlakatlar uni muhokama va siyosiy majburiyatlarni yangilash maydoni sifatida qabul qiladi. Misol sifatida, ayrim davlatlar UPR doirasidagi tavsiyalarni qabul qilib, gender tenglik, sud mustaqilligi, OAV erkinligi yoki migratsiya siyosatida huquqiy kafolatlarni kuchaytirishga doir milliy rejalar ishlab chiqqan.

UPRning kuchli jihati davlatning o'zi qabul qilgan tavsiyalar "reputatsion majburiyat"ga aylanadi, ya'ni keyingi ko'rib chiqishda natija so'raladi.

Uchinchi yo'nalish esa amaliy himoya va tiklash inson huquqlariga real tahdidlar yuzaga kelganda ayniqsa muhim bo'ladi. Bu borada BMT tizimidagi ixtisoslashgan tashkilotlar va agentliklar katta tajribaga ega. Masalan, UNHCR(Qochqinlar bo'yicha Oliy komissarlik) urush va ta'qiblar sabab majburiy ko'chishga duch kelgan shaxslarning huquqiy maqomi, himoyasi va ularni joylashtirish masalalarida faol ishlaydi.

UNICEF bolalar huquqlari, ayniqsa ta'limdan chetda qolish, bolalar mehnati, bolalarga nisbatan zo'rvonlikni oldini olish bo'yicha dasturlarni qo'llab-quvvatlaydi. XMT/ILO mehnat huquqlari, munosib mehnat, majburiy mehnat va bolalar mehnatini bartaraf etish bo'yicha xalqaro konvensiyalar va monitoring mexanizmlari orqali ta'sir ko'rsatadi. Misol sifatida, XMT tavsiyalari natijasida ayrim mamlakatlarda mehnat inspeksiyasi vakolatlari kengaytirilgan, majburiy mehnatga qarshi javobgarlik kuchaytirilgan va mehnat bozorida shaffoflikni oshirishga doir tizimli choralar ko'rilgan.

Xususan, mintaqaviy darajada esa inson huquqlarini himoya qilishning eng samarali modeli sifatida ko'pincha Yevropa Kengashitizimi tilga olinadi. Chunki bu tizimda inson huquqlarini buzish holatlari yuzasidan shaxslar xalqaro sudga murojaat qilish imkoniga ega (ya'ni himoya "faqat tavsiya" emas, "huquqiy majburiyat" darajasiga chiqadi). Masalan, Yevropa Inson huquqlari sudi qarorlari davlatlar uchun bajarilishi shart bo'lgan talablarni belgilaydi: adolatli sudlov, so'z erkinligi, qiynoqlar taqiqi, shaxsiy hayot daxlsizligi kabi yo'nalishlarda. Natijada ayrim mamlakatlar aynan sud qarorlari ta'sirida jinoyat-protsessual kafolatlarni kuchaytirgan, tergovdagi muomala standartlarini qayta ko'rib chiqqan yoki OAV

erkinligi bo'yicha cheklovlarni yumshatgan. Bu misol xalqaro tashkilotlar samaradorligi ko'pincha "ijro mexanizmi" mavjudligiga bog'liqligini yaqqol ko'rsatadi.

Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlarning samaradorligi har doim ham bir xil emas va bu masalada bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, ko'plab xalqaro mexanizmlar tavsiyaviy xususiyatga ega: ular majburiy ijro kuchiga ega bo'lmagani uchun davlatlar ba'zan tavsiyalarni tanlab qabul qiladi yoki ularni "formal" bajarish bilan cheklanadi. Ikkinchidan, inson huquqlari masalasi ayrim holatlarda siyosiyashtirilishi mumkin: ya'ni turli geosiyosiy manfaatlar fonida "tanlab e'tibor qaratish" holatlari kuzatiladi. Uchinchidan, monitoring sifatiga ta'sir qiluvchi omillar ham bor: ma'lumotlarning ochiqligi, fuqarolik jamiyatining erkin ishtiroki, mustaqil ekspertiza imkoniyatlari cheklangan joylarda real manzara to'liq aks etmasligi ehtimoli mavjud.

To'rtinchidan, global inqirozlar (urush, pandemiya, migratsiya to'liqlari) davrida xalqaro institutlarning resursi va tezkorligi sinovdan o'tadi, ya'ni ba'zan yordam yetib borishi sekinlashadi yoki siyosiy kelishmovchiliklar sabab samaradorlik pasayadi.

Biroq mazkur cheklovlarga qaramay, xalqaro tashkilotlar inson huquqlarini himoya qilishda muhim turtki beruvchi kuch bo'lib qolmoqda. Ularning eng katta ta'siri shundaki, ular davlatlarni inson huquqlariga doir hisobot berishga, o'z siyosatini asoslashga, standartlar bilan solishtirishga va takomillashishga undaydi. Ayniqsa, milliy darajadagi islohotlar, huquqni qo'llash amaliyotini yaxshilash, sud-huquq tizimida kafolatlarni kuchaytirish, ijtimoiy himoya va ta'lim kabi yo'nalishlarda xalqaro tashkilotlarning texnik ko'magi va ekspert tavsiyalari sezilarli natija berishi mumkin. Masalan, inson huquqlari bo'yicha milliy strategiyalar ishlab chiqish, davlat organlari xodimlari uchun treninglar o'tkazish, huquqiy savodxonlikni oshirishga doir dasturlarni yo'lga qo'yish kabi amaliy ishlar ko'pincha xalqaro hamkorlik doirasida tezroq va tizimroq amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro tashkilotlarning roli inson huquqlarini himoya qilishda "muqobil hukumat" bo'lish emas, balki davlatlar zimmasidagi majburiyatlarni standartlashtirish, nazorat qilish va amaliy qo'llab-quvvatlash orqali huquqlar kafolatini kuchaytirishdan iborat.

Ularning samaradorligi esa bir tomondan huquqiy mexanizmlar (majburiy ijro, monitoring, shikoyat tartibi), ikkinchi tomondan davlatlarning siyosiy irodasi va fuqarolik jamiyatining faol ishtiroki bilan chambarchas bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saidov A.X. Inson huquqlari: xalqaro huquq va milliy amaliyot. - Toshkent: Adolat, 2019.
2. Bazarova, D. B. (2024). Til tizimidagi so 'z variantlari va ularning kommunikativ roli. *Innovation in the modern education system*, 5(47), 363-366.
3. Hayitova, S., & Bazarova, D. (2024). 5-sinf "adabiyot" darsligidagi maqollar mavzusini o'rganish. *Hamkor konferensiyalar*, 1(2), 518-520.
4. Narxodjayeva, X. (2024). THE ROLE OF FORMAL COMMUNICATION IN INTERPERSONAL RELATIONSHIPS. *Western European Journal of Linguistics and Education*, 2(11), 41-45.
5. Валиев, Т. (2016). Некоторые лингвистические особенности терминов автодорожного строительства в узбекском языке. *Вестник Челябинского государственного университета*, (13 (395)), 55-62.

6. To'rayeva, I. S. (2024). DISTINCTIVE FEATURES OF THE WEDDING MOTIF IN ABDULLA QAHHOR'S NOVEL " SAROB". *AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING*, 2(4), 508-511.
7. Sheramatovna, T. I. (2024). O'ZBEK NASRIDA BARCHA ETNOGRAFIK TAFSILOTLARNING TASVIRLANISHI. *INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS*, 3(30), 26-29.
8. Umurova, F., & Jasmina, A. (2025, October). RASMIY VA NORASMIY XUSHMUOMALALIKNING LINGVOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI. In *Conferences* (Vol. 1, No. 2, pp. 77-79).
9. UMUROVA, F. (2025). INTERNET MULOQOTIDA XUSHMUOMALALIKNI LISONIY VA NOLISONIY IFODALANISHI. «*ACTA NUUz*», 1(1.9), 300-302.
10. Buranova, M. U., & Zoirova, S. (2024). Innovative methods of teaching English at preschool. In *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit* (pp. 109-111).
11. Маматкулов, Б., Уразалиева, И. Р., & Романова, Д. Ю. (2019). Особенности заболеваемости у патронажных медицинских сестер семейных поликлиник первичного звена здравоохранения. *Новый день в медицине*, (3), 161-165.
12. Lutpillaevna, A. F., & Marifkhodjaevna, K. F. (2022). Valeological Culture as a Component of the Educational Process in the Formation of a Healthy Lifestyle.
13. Akramovna, T. U. (2023). The benefits of content-based learning in teaching English as a second language. *Ta'lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi*, 11(1), 141-145.
14. Akramovna, T. U. (2023). AN INTRODUCTION TO COMPETENCY-BASED LANGUAGE TEACHING INTO EDUCATION. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 11(4), 128-132.
15. Xamdorovna, I. M. (2022). Stylistic features of the use of asinetone in languages of different systems. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 11, 30-33.
16. Uchkunovna, R. M., & Nadjmiddinova, M. N. (2025). THE ROLE OF CONTRASTIVE LINGUISTICS IN LEARNING ENGLISH FOR STUDENTS. *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G 'OYALAR*, 2(2), 327-332.
17. qizi Furqatova, H. A., & qizi Najmiddinova, M. N. (2025). THE ROLE OF PRAGMATICS FOR LEARNING ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Modern Scientific Research*, 3(7), 51-56.
18. qizi Furqatova, H. A., & qizi Najmiddinova, M. N. (2025). SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF CONCEPTS IN ENGLISH AND UZBEK CULTURES. *International Journal American Journal of Modern World Sciences*, 2(7), 59-67.
19. Oktamovich, E. Q., & Tashkulovna, Y. S. (2021). Types of person-centered learning technologies and innovative forms, methods and tools. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(11), 197-199.
20. Kamil, S. S., & Al-Sabawi, N. A. (2020). Comparative evaluation of three rotary retreatment systems for apical extrusion of root canals obturated with different techniques. *Tikrit Journal for Dental Sciences*, 8(2), 38-46.
21. Abdullayev A.M. Inson huquqlarini ta'minlashning huquqiy mexanizmlari. - Toshkent: Yuridik fanlar nashriyoti, 2020.